

„WYSPA HYPERBOREJCZYKÓW” HEKATAJOSA Z ABDERY – NAJWAŻNIEJSZE PROPOZYCJE JEJ IDENTYFIKACJI MIĘDZY XVI A XX WIEKIEM

Piotr Kochanek

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II,
Instytut Historii, Katedra Historii Starożytnej,
Bizantyńskiej i Średniowiecznej
John Paul II Catholic University of Lublin,
Institute of History, Department of Ancient,
Byzantine and Medieval History
e-mail: lu2005harn@yahoo.de
<https://orcid.org/0000-0001-9702-548X>

Streszczenie. Artykuł przedstawia serię propozycji identyfikacji „wyspy Hyperborejczyków” Hekatajosa z Abdery z konkretnymi wyspami. Serię tę rozpoczyna Johannes Magnus (1554), a kończy René Vallois (1926). W tym czasie zaproponowano powiązania terminu „wyspa Hyperborejczyków” (= *Elixoia*) z kilkoma znanymi wyspami lub obszarami uważanymi wówczas za wyspy. J. Magnus za „wyspę Hyperborejczyków” uważał swą ojczyznę, którą za Prokopiuszem z Cezarei nazywał także *Scandia-Thule* (1554). Lorenz Rhodomann (1604) chciał widzieć w roli tej wyspy Anglię. Philipp Clüver identyfikował ją z Nową Ziemią (1616). Z kolei Henry Rowlands (1723) wskazywał bardzo ostrożnie na wyspę Anglesey, zwaną przez Rzymian *Mona*. W 1740 r. Simon Pelloutier opowiadał się bądź za Grenlandią, bądź za Nową Ziemią. Peter Wesseling (1745) wskazał na Brytanię lub Irlandię. Jean Sylvain Bailly (1779) zaproponował aż trzy potencjalne synonimy „wyspy Hyperborejczyków”: Grenlandię, Nową Ziemię i Spitsbergen. W 1859 r. Friedrich Gottlieb Welcker wskazał na Helgoland. Natomiast Friedrich Kähler w 1903 r. zasugerował, że wyspy czcicieli Apollina należy szukać na jednej z ostrowów u wschodnich wybrzeży Morza Kaspijskiego. Wreszcie w 1926 r. R. Vallois był skłonny lokalizować siedziby Hyperborejczyków na Krecie. Szczególnie popularne były cztery identyfikacje: *Scandia-Thule* (1554), Anglia/Brytania (1604), Nowa Ziemia (1616) i Irlandia (1745).

Słowa kluczowe: Anglesey (*Mona*); Brytania; Grenlandia; Helgoland; Irlandia; Kreta; Nowa Ziemia; *Scandia*; Spitsbergen; *Thule* oraz wyspy na wschodnich wybrzeżach Morza Kaspijskiego

Z dzieła Hekatajosa z Abdery (IV/III w. p.n.e.) „O Hyperborejczykach” zachowało się niewiele fragmentów¹. Trzy z nich odnoszą się w sposób szczególnie istotny do wymienionej w tytule „wyspy Hyperborejczyków”. Pierwszy znajduje się w „Bibliotece historycznej” Diodora Sycylijskiego (ok. 90-ok. 30 p.n.e.)², gdzie mowa o tym, że wyspa ta leżała naprzeciw ziem Celtów. Miała znajdować się w północnej części oceanu i być nie mniejsza od Sycylii. Była przy tym wolna od podmuchów Boreasza, leżąc ponad strefą działania tego wiatru. Dzięki temu jej klimat sprawiał, że żyzna gleba przynosiła plony dwa razy w roku³. Z kolei Elian (ok. 175-ok. 235)⁴ opisał hyperborejskich kapłanów Apollina oraz rytuał na cześć tego boga z udziałem chóru i łabędzi. Krótki wyciąg znalazł się także w piśmie Stefana z Bizancjum (VI wiek), gdzie Bizantyńczyk wspominał wyspę Hyperborejczyków, którą nazwał za Hekatajosem *Elixoia*⁵. Wyspa ta jako wytwór wyobraźni Hekatajosa z Abdery jest *de facto* elementem geografii mitycznej. Mimo to wielu autorów działających między wiekiem XVI a początkiem XX, okresem intensywnej eksploracji północnych obszarów Ziemi,

¹ HECATAEUS ABDERITA, *Fragmenta* 264, w: *Die Fragmente der griechischen Historiker*, III: *Geschichte von Staedten (Horographie und Ethnographie)*, A: *Autoren ueber verschiedene Staedte (Laender)* Nr. 262-296, hrsg. von F. Jacoby, Leiden 1964, s. 11, 4 – 64, 19. Por. TEGOŹ, *Fragmenta* 60, w: *Die Fragmente der Vorsokratiker. Griechisch und Deutsch*, hrsg. von H. Diels, Berlin 1903, s. 480, 1 – 484, 7.

² DIODORUS SICULUS, *Bibliotheca historica* II 47, 1-7, ed. I. Bekker – L. Dindorf – F. Vogel, vol. 1, Lipsiae 1888, s. 244, 19 – 246, 11 (= HECATAEUS ABDERITA, *Fragmenta* 264 F 7, w: *Die Fragmente der griechischen Historiker*, III A 264, s. 15, 24 – 16, 23).

³ DIODORUS SICULUS, *Bibliotheca historica* II 47, 1, ed. I. Bekker – L. Dindorf – F. Vogel, vol. 1, s. 244, 23 – 245, 3 (= HECATAEUS ABDERITA, *Fragmenta* III A 264 F 7, w: *Die Fragmente der griechischen Historiker*, III A 264, s. 15, 26-32 = TEGOŹ, *Fragmenta* 60 B 5, w: *Die Fragmente der Vorsokratiker*, s. 480, 39-43). Por. P. KOCHANEK, *Die Vorstellung vom Norden und der Eurozentrismus. Eine Auswertung der patristischen und mittelalterlichen Literatur*, Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz. Abteilung für Abendländische Religionsgeschichte 205, Mainz 2004, s. 56-57; P. SANDIN, *Scythia or Elysium? The Land of the Hyperboreans in Early Greek Literature*, w: *Visions of the North in Premodern Europe*, ed. by D. Jørgensen and V. Langum, (*Cursor Mundi* 31), Turnhout 2018, s. 30, przyp. 60; T. BILIĆ, *Pytheas and Hecataeus: Visions of the North in the Late Four Century B.C.*, „Greek, Roman and Byzantine Studies” 60 (2020), s. 584-590.

⁴ AELIANUS, *De natura animalium* XI 1, with an English translation by A.F. Scholfield, The Loeb Classical Library 448, Cambridge (Mass.)–London 1959, s. 356 i 358 (= HECATAEUS ABDERITA, *Fragmenta* 264 F 12, w: *Die Fragmente der griechischen Historiker*, III A 264, s. 17, 9-27).

⁵ STEPHANUS BYZANTINUS, *Ethnicorum quae supersunt*, ed. A. Meineke, Berolini 1849, s. 267, 12-14 (s.v. Ἐλίξοια) = STEPHANUS BYZANTIUS, *Ethnica* E 59, w: TEGOŹ, *Ethnica*, vol. 2: *A – I*, ed. M. Billerbeck et A. Neumann-Hartmann, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 43/2 [Series Berolinenses], Berolini et Bostoniae 2011, s. 140, 13-14 (s.v. Ἐλίξοια) = HECATAEUS ABDERITA, *Fragmenta* 264 F 11a, w: *Die Fragmente der griechischen Historiker*, III A 264, s. 17, 5-7. Por. HECATAEUS ABDERITA, *Fragmenta* 60 B 1, w: *Die Fragmente der Vorsokratiker*, s. 480, 24-26.

usiłowało identyfikować ją z jakąś konkretną, znaną im wyspą. Poniżej zostaną przedstawione ich propozycje w tym względzie.

Zagadnieniem tym w ramach zakreślonych wyżej ram chronologicznych bodajże najwcześniej zajęli się erudyci szwedzcy. I tak Johannes Magnus (19 III 1488-22 III 1544), ostatni katolicki arcybiskup Uppsali i autor napisanego w roku 1540 (drukiem wydano je dopiero w 1554 r., w Rzymie, po śmierci duchownego) dzieła *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus*, traktatu będącego swego rodzaju hymnem na cześć Gotów, użył w stosunku do Półwyspu Skandynawskiego pojęcia „insula Hyperboreorum”⁶. Terminu tego używało potem wielu erudyty⁷. J. Magnus pisał także o „Hyperborea insula Scandia, siue Scandinavia”⁸, charakteryzując ją jako „amplissima insula [...], quamvis alter orbis dici posset”⁹. Genezy powyższego zestawienia terminów należy jednak szukać w okresie późnej starożytności. Szwedzki duchowny nie przypadkiem bowiem powołał się w swym traktacie bodajże aż 40 razy na Prokopiusza z Cezarei (ok. 500-ok. 560). Ten bizantyński historyk był potrzebny arcybiskupowi, aby z jednej strony poświadczył dużą liczbę mieszkańców półwyspu, z drugiej zaś, aby uwiarygodnił utożsamienie Skandynawii z legendarną wyspą *Thule*: „Procopius [...] eam ipsam insulam Scandianam sub nomine insulae Tyle describens, affirmavit eam esse decuplo maiorem, quam totam Britanniam, & affluentissimam quandam mortalium multitudinem continere”¹⁰. W ten sposób powstała sekwencja pojęć: *Scandia – Thule – insula Hyperboreorum*.

Teza J. Magnusa z 1554 r. znalazła swoistą przeciwwagę w wyrażonej w roku 1604 sugestii Lorenza Rhodomanna (5 VIII 1546-8 I 1606), niemieckiego

⁶ J. MAGNVS, *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus*, Romae 1554, s. 3 (Praefatio). Por. tamże, s. 11 (Praefatio V); tamże, IV 13, s. 145.

⁷ Por. J.C. SPENER, *Notitia Germaniae antiquae ab ortu reipublicae ad regnorum germanicorum in romanis provinciis stabilimenta* III 4, 1, Halae Magdeburgicae 1717, s. 119-120, przyp. (m); S. KARLSTROMIUS, *De Thule veterum, et Hyperboreis dissertatio*, [Upsaliae 1673], s. 31 oraz 107-108; O. RUDBECKIUS, *Atlant eller Manheim dedan Japhety afkomme/Atlantica sive Manheim, vera Japheti posterorum sedes et patria* I 9, [vol. 1], Upsalae 1679, s. 362; tamże, I 9, 2, 6, s. 373; tamże, I 9, 2, 10, s. 376; C. LUNDIUS, *Zamolxis primus Getarum legislator* I 11, Upsaliae 1687, s. 15; A. BOROENIUS, *Dissertatio academica de Scandianorum rebus maritimis* I 1, Holmiae 1690, s. 4; Th. TORFAEUS, *Historia rerum Norvegicarum*, t. 1: *Res gentis ante monarchiam institutae gestas* I 3, Hafniae 1711, s. 4; tamże, I 4, t. 1, s. 7; P.O. RHYZELIUS, *Σχεδίασμα historicum probans Scandinaviam verè fuisse dictam vaginam gentium* I 2, Holmiae 1728, s. 2.

⁸ J. MAGNVS, *Historia de omnibus Gothorum*, s. 6 (Praefatio III).

⁹ Tamże, I 8, s. 26.

¹⁰ Tamże, s. 3 (Praefatio). Por. tamże, s. 5 (Praefatio II); tamże, VIII 36, s. 293; tamże, VIII 36, s. 294. Por. też PROCOPIUS CAESARIENSIS, *Opera omnia*, vol. 2: *De bellis libri V-VIII*, VI 15, 4-5 (= *De bello Gothico* II 15, 4-5), ed. J. Haury, Lipsiae 1905, s. 215, 8-15.

luteranckiego teologa, historyka i filologa. Dodał on do dzieła Diodora Sycylijskiego „Index personarum et rerum praecipuarum in I. Diodori Siculi tomo mythologias complexo” (indeks ten nie posiada niestety numeracji stron), zawierający krótką notkę: „Hyperboreorum insulae descriptio 91d [= s. 130]. Vide nū de Anglia intelligi queat”¹¹. Propozycja identyfikacji „wyspy Hyperborejczyków” z Anglią na bazie tekstu Diodora Sycylijskiego nie jest przypadkowa. Diodor bowiem – jak już wspomniano – przywołał fragment Hekatajosa z Abdery, w którym ten ostatni porównał wielkość rzeczonyj wyspy, leżącej naprzeciw Celtyki, do Sycylii. Sycylia zaś była określana przez starożytnych mianem Τρινακρία (łac. *Trinacria*), co oznaczało wyspę o trzech przylądkach i wskazywało pośrednio na trójkątny kształt Sycylii¹². Do trójkąta był także porównywany kształt Brytanii¹³. Wystarczyło zestawić oba schematy, aby wskazać na Anglię jako na potencjalną „wyspę Hyperborejczyków”. Powyższa identyfikacja L. Rhodomanna była później wielokrotnie przypominana¹⁴.

¹¹ DIODORUS SICULUS, *Bibliotheca historica*, cum Laurentii Rhodomanni Cherusci interpretatione, [t. 1], Hanoviae 1604, index s.v. *Hyperboreorum insulae descriptio*.

¹² Por. P. KOCHANEK, *Iluzja schematów choro- i topograficznych jako baza mnemotechnicznej «portolany» w starożytności*, w: *Tworzenie iluzji społecznych. Wiedza w sferze publicznej*, red. J. Szymczyk, M. Zemło, A. Jabłoński, (Studia nad Wiedzą 5), Lublin 2012, s. 81 i przyp. 29. W przypisie tym zostały zebrane źródła mówiące o tym właśnie kształcie Sycylii.

¹³ Por. tamże, s. 83 oraz przyp. 37-38. Przypisy te zawierają źródła na temat trójkątnego kształtu Brytanii.

¹⁴ Por. O. RUDBECKIUS, *Atland eller Manheim* I 9, 2, 2, [vol. 1], s. 365; E. SPANHEMIUS, *Observationes in Hymnum in Delum*, w: TEGOŻ, *In Callimachi hymnos observationes*, Ultrajecti 1697, s. 491; J.M. GESNER, *Praelectio II: De veterum navigationibus extra Columnas Herculis*, w: *Orphica. Cum notis H. Stephani, A.Ch. Eschenbachii, J.M. Gesneri, Th. Tyrwhitti*, rec. G. Hermannus, Lipsiae 1805, s. 655; K. MANNERT, *Geographie der Griechen und Römer*, Teil 4: *Der Norden der Erde von Weichsel bis nach China*, Nürnberg 1795, s. 54-55 i 90; J. RENNELL, *The Geographical System of Herodotus, Examined and Explained, by a Comparison with those of other Ancient Authors, and with Modern Geography*, London 1800, s. 151; E. DAVIES, *Celtic Researches, on the Origin, Traditions & Language of the „Ancient Britons”*, London 1804, s. 241; J.H. VOSS, *Alte Weltkunde*, „Jenaische Allgemeine Literaturzeitung” 1 (1804), nr 2, s. XXXI (= TEGOŻ, *Kritische Blätter nebst geographischen Abhandlungen*, 2. Bd., Stuttgart 1828, s. 385); Ch.K. BARTH, *Deutschlands Urgeschichte*, 1. Teil, Baireuth und Hof 1818, s. 15; J.G. RADLOF, *Neue Untersuchungen des Keltenthumes zur Aufhellung der Urgeschichte der Deutschen*, Bonn 1822, s. 18-19; J.H.Ch. SCHUBART, *De Hyperboreis, commentatio inauguralis*, Marburgi 1825, s.10; K.H.W. VÖLCKER, *Mythische Geographie der Griechen und Römer*, Theil 1: *Ueber die Wanderungen der Jo in des Aeschylus gefesseltem Prometheus und die damit zusammenhängenden mythisch-geographischen Gegenstände*, Leipzig 1832, s. 159; J.A. LETRONNE, *Opinions populaires et scientifiques des Grecs sur la route oblique du soleil*, „Journal des Savants” 1839, s. 139; H. D’ARBOIS DE JUBAINVILLE, *Les premiers habitants de l’Europe d’après les écrivains de l’antiquité et les travaux des linguistes*, Paris 1889², s. 237; S. REINACH, *Les Hyperboréens*, „Revue Celtique” 12 (1891), s. 166; W. SIEGLIN, *Entdeckungsgeschichte von England im Altertum*, w: *Verhandlungen des Siebenten Internationalen*

Z kolei Philipp Clüver (1580-31 XII 1622), niemiecki protestancki geograf i historyk, urodzony w Gdańsku, w swej pracy noszącej tytuł *Germania antiqua*, a wydanej w roku 1616, identyfikował ją ze stosunkowo niedawno odkrytą Nową Ziemią¹⁵. Tezę Ph. Clüvera przypomniał marginalnie w swej monumentalnej pracy Olaf Rudbeck Starszy (13 IX lub 11 XII 1630-17 IX 1702)¹⁶. Uczynił to zapewne wyłącznie ze względu na naukową rzetelność i poważanie, jakim w ówczesnej nauce europejskiej cieszył się Clüver. Michel Antoine Baudrand (28 VII 1633-29 V 1700) w 1682 r. lokalizował starożytnych Hyperborejczyków na obszarze, który określił jako „prowincja Peczora”. Jej granice wyznaczał dolny bieg rzek Peczory i Obu oraz cieśnina Jugarski Szar. Nie była to więc ściśle Nowa Ziemia, jak chciał Ph. Clüver, lecz skrawek północno-zachodniej Syberii, leżący naprzeciw tego ogromnego archipelagu¹⁷. Nieco inaczej podszedł do tego zagadnienia w roku 1740 Simon Pelloutier (27 X 1694-3 X 1757). Ten francuski badacz nie tylko trzymał się kurczowo myśli Clüvera, lecz także uznał go za odkrywcę „prawdziwych” Hyperborejczyków, którzy „doivent être placés du côté de la Groenlande, & de la nouvelle Zemble, c’est-à-dire dans un país que les Anciens n’ont assurément point connu”¹⁸. Wprowadził przy tym w kwestii „wyspy Hyperborejczyków” pewną alternatywę: miała nią być bowiem albo Nowa Ziemia, albo Grenlandia. Jego rodak – Nicolas Fréret (15 II 1688-8 III 1749), członek Académie Royale des Inscriptions et Belles-Lettres, 25 maja 1744 r.¹⁹ w ramach posiedzenia tego gremium wygłosił odczyt, opublikowany jednak dopiero po śmierci autora w 1753 r. Warto zauważyć, że jego zdaniem: „selon la géographie d’Aristée, les Hyperboréens habitoient la Sibérie”²⁰. W ten sposób N. Fréret zinterpretował przekaz Arysteasa z Prokonnezu zawarty w dziele Herodota²¹. Z kolei odwołując się do zachowanych fragmentów pisma Hekatajosa z Abdery

Geographen-Kongresses, Berlin 1899, 2. Theil, Berlin–London–Paris 1901, s. 858; C. SCHUCHHARDT, *Stonehenge*, „Prähistorische Zeitschrift” 2 (1900) nr 4, s. 337; TEGOŹ, [*Stonehenge (bei Salisbury) in seinen Beziehungen zum Süden*], „Archäologische Anzeiger. Beiblatt zum Jahrbuch des kaiserlich deutschen Archäologischen Instituts” 27 (1912), nr 1, s. 40 i 42.

¹⁵ Ph. CLUVERIUS, *Germaniae antiquae liber primus* I 1, Lugduni Batavorum 1616, s. 13, 50-51. Por. TEGOŹ, *Germaniae antiquae liber tertius* III 38, s. 158, 27-31; tamże, III 45, s. 203, 37-40.

¹⁶ Por. O. RUDBECKIUS, *Atland eller Manheim* I 9, 2, 9, [vol. 1], s. 404.

¹⁷ M.A. BAUDRAND, *Hyperborei*, w: TEGOŹ, *Geographia ordine litterarum disposita*, t. 1, Parisiis 1682, s. 495.

¹⁸ S. PELLOUTIER, *Histoire des Celtes, et particulièrement des Gaulois et des Germains, depuis les tems fabuleux jusqu’à la prise de Rome par les Gaulois*, La Haye 1740, s. 5.

¹⁹ N. FRÉRET, *Sur la situation du pays des Hyperboréens*, w: *Histoire de l’Académie Royale des Inscriptions et Belles Lettres*, t. 18, Paris 1753, s. 198.

²⁰ Tamże, s. 195.

²¹ HERODOTUS, *Historiae* IV 13, ed. A. Holder, vol. 1, Lipsiae 1886, s. 312.

francuski erudyta zauważył, że: „Hécatee d’Abdère [...] dans son ouvrage publié sur les Hyperboréens, fixoit leur séjour sur les bords du fleuve «Carambucis» & dans l’île «Élixoia», située vis-à-vis de l’embouchûre de ce fleuve. Le Carambucis des anciens est vraisemblablement l’«Obi» qui, coulant du sud au nord, se jette dans la mer glaciale. Leur île «Élixoia» seroit, en ce cas, la nouvelle Zemble”²². W ten sposób przywołał hipotezę Ph. Clüvera. W ostatecznym rozrachunku N. Fréret zasugerował dwie potencjalne ojczyzny Hyperborejczyków: Syberię – idącą z Arystaszem z Prokonnezuz, i Nową Ziemię na podstawie fragmentarycznie zachowanego przekazu Hekatajosa z Abdery. Ponieważ jednak Nowa Ziemia leży naprzeciw syberyjskiego wybrzeża, można dopatrywać się w wywodzie Fréreta próby uniesprzecznienia obu powyższych, starożytnych przekazów na temat lokalizacji siedzib czcicieli Apollina.

Kolejny Francuz – Jean Sylvain Bailly (15 IX 1736-12 XI 1793), astronom i członek Académie Royale des Sciences, wskazał w roku 1779 trzy potencjalne lokalizacje „wyspy Hyperborejczyków”. Były to: „la nouvelle Zemble”, „le Spitzberg” i „le Groenland”²³. To tam właśnie Bailly pragnął widzieć kolebkę cywilizacji, którą później skuły lody. W konsekwencji ludne niegdyś obszary zamieniły się w pustkowia. J.S. Bailly starał się w ten sposób wyeksponować wyniki własnych badań nad początkami cywilizacji. Uważał, że początków tych należy szukać na obszarach podbiegunowych, które swego czasu miały klimat o wiele łagodniejszy i były zamieszkałe przez ludzi. Badacz ten podkreślał zatem znaczenie zmian klimatycznych i łączył je z północną ojczyzną Hyperborejczyków, a tym samym przyjmował możliwość ich realnego istnienia. Także Marie-Nicolas Bouillet (5 V 1798-28 XII 1864) prezentował bardzo podobny punkt widzenia. Ten erudyta i leksykograf był przede wszystkim autorem słowników. Jego *Dictionnaire classique*, który ukazał się w 1826 r., zawierał krótkie hasło „Hyperboréens”²⁴. W kwestii lokalizacji Hyperborejczyków wyróżniono tam dwie możliwości, które wskazali już wcześniej inni erudyci nowożytni: 1) „Hyperboréens [...] peuples du nord de l’Europe et de l’Asie, dont on ignorait la position précise, et dont on contait une foule de fables”; 2) „selon les autres, ils vivaient au bord du fleuve Carambucis, et dans l’île Elixoa (qu’on a voulu prendre pour l’Obi et la nouvelle Zemble)”²⁵.

²² N. FRÉRET, *Sur la situation du pays des Hyperboréens*, s. 195.

²³ J.S. BAILLY, *Lettres sur l’Atlantide de Platon et sur l’ancienne histoire de l’Asie*, Londres-Paris 1779, s. 416, 422, 423, 435, 440, 465 i 469-470, przyp. (a).

²⁴ M.-N. BOUILLET, *Hyperboréens*, w: TEGOŹ, *Dictionnaire classique de l’antiquité sacrée et profane*, t. 1: A-L, Paris 1826, s. 567.

²⁵ Tamże.

W konsekwencji Ph. Clüver wykonał swego rodzaju dyplomatyczny ukłon w stronę terytoriów, po które sięgała Rosja, czyli w stronę Syberii. W tym kierunku poszły hipotezy wielu innych erudytów na przestrzeni ponad 200 lat dociekań nad geograficznym aspektem kwestii hyperborejskiej. Dzięki nim Cesarstwo Rosyjskie zyskało dodatkowy prestiż, stając się przynajmniej na obszarze części swego terytorium ziemią hyperborejską, a zatem ziemią czcigodną, podlegającą boskiej opiece. To zaś było jednym z elementów historyczno-ideologicznych, które włączały Rosję do elitarnego grona mocarstw europejskich. Ten ukłon Clüvera w stosunku do Rosji oraz jego kontynuacja przez następne pokolenia uczonych wydaje się działaniem świadomym i dobrze przemyślanym. Ukazuje bowiem pewną głębię geopolitycznego spojrzenia na Euroazję. Niemcy i hyperborejska Rosja tworzyły w tym ujęciu dwa bieguny, będące jednocześnie dwoma punktami odniesienia dla europejskiej mocarstwowej geopolityki.

Philippe Clüver sugerował jednak nie tylko hyperborejski charakter niektórych terytoriów Rosji. Jego rozważania na temat hyperborejskości Celtów i Germanów stworzyły podatny grunt dla następnej, tym razem nie geograficznej, lecz religioznawczej hipotezy. Wskazywała ona na druidów jako na celtyckich kapłanów, których to miano określać terminem „Hyperborejczycy”. Pierwsza klarowna sugestia pojawiła się w roku 1723, a jej autorem był Henry Rowlands (1655-21 XI 1723). Wspomniał on o wyspie Anglesey, zwanej przez Rzymian *Mona*, i utożsamiał ją z „wyspą Hyperborejczyków” Hekatajosa z Abdery²⁶. W związku z tym, że *Mona* była w starożytności rzymskiej łączona z historią druidów, związek owych celtyckich kapłanów z Hyperborejczykami wydawał się oczywisty, chociaż Rowlands nie napisał tego *expressis verbis*. Uczynił to dopiero w roku 1804 Edward Davies (7 VI 1756-7 I 1831), duchowny anglikański, a jednocześnie badacz języków celtyckich i mitologii Celtów, który stwierdził wprost, że Hyperborejczycy to druidzi. Autor ten za „wyspę Hyperborejczyków” uważał jednak nie wyspę Anglesey, lecz Brytanię²⁷ jako taką. Następnymi erudydami, którzy sądzili, że czciciele Apollina należą widzieć w celtyckich

²⁶ H. ROWLANDS, *Mona Antiqua Restaurata: An Archaeological Discourse on the Antiquities, Natural and Historical, of the Isle of Anglesey, the Ancient Seat of the British Druids*, London 1766², s. 77. To drugie wydanie przygotował Henry Owen (1716-14 X 1795). Pierwsze wydanie z 1723 r. było dla autora niniejszego opracowania niedostępne.

²⁷ E. DAVIES, *Celtic Researches, on the Origin, Traditions & Language of the „Ancient Britons”*, London 1804, s. 241.

kapłanach, byli: w roku 1813 Joseph von Görres (25 I 1776-29 I 1848)²⁸ oraz w roku 1859 Friedrich Gottlieb Welcker (4 XI 1784-17 XII 1868)²⁹.

Z kolei bodajże w 1745 r. pojawiła się hipoteza, która obok Anglii jako miejsce zamieszkiwania czcicieli Apollina sugerowała Irlandię. W tym bowiem roku Peter Wesseling (7 I 1692-9 XI 1764), idąc za przypuszczeniem L. Rhodomanna z 1604 r. i przyjmując, że „wyspą Hyperborejczyków” może być Anglia, czy szerzej – Brytania, dodał, że wyspą tą mogłaby równie dobrze być Irlandia³⁰. Opinię Wesselinga, że może chodzić bądź o Brytanię, bądź o Irlandię, przypomniał w 1824 r. szwajcarski językoznawca Adolphe Pictet (11 IX 1799-20 XII 1875)³¹, a cztery lata później (1828) niemiecki filolog klasyczny Ludwig Dindorf (3 I 1805-6 IX 1871)³². Wyłącznie zaś za Irlandią opowiedział się w 1750 r. irlandzki pisarz i topograf Charles Smith (1715-1762)³³, a za nim poszli inni badacze³⁴.

Friedrich G. Welcker nie tylko dostrzegł związek między druidami i Wyspami Brytyjskimi, ale w 1859 r. przedstawił hipotezę, w myśl której Hekatajos z Abdery mógł uważać za „wyspę Hyperborejczyków” Helgoland, czyli ostrów leżący na Morzu Północnym, ok. 50 km od niemieckiego wybrzeża³⁵.

W kwestii lokalizacji Hekatajosowej wyspy zwanej *Elixoia* proponowano również wręcz zaskakujące rozwiązania, które choć nie znalazły zwolenników, warte są przypomnienia. Do takich należała intuicja przedstawiona w 1849 r.

²⁸ J. VON GÖRRES, *Einleitung. Ueber den Dichtungskreis des heiligen Grales*, w: *Lohengrin, ein altdeutsches Gedicht, nach der Abschrift des Vaticanischen Manuscriptes von F. Gloekle*, hrsg. von J. Görres, Heidelberg 1813, s. XL, XLVII i LV-LVI.

²⁹ F.G. WELCKER, *Griechische Götterlehre*, 2. Bd., Göttingen 1859, s. 361.

³⁰ P. WESSELIUS, *Notae*, w: DIODORUS SICULUS, *Bibliothecae historicae libri qui supersunt* interprete L. Rhodmano. Ad fidem mss. recensuit P. Wesselingius, t. 1, Amstelodami 1745, s. 158, przyp. 10.

³¹ A. PICTET, *Du culte des Cabires chez les anciens Irlandais*, Genève-Paris 1824, s. 3.

³² L. DINDORF, *Annotationes interpretum ad libros I-V et XI-XIV*, w: DIODORUS SICULUS, *Bibliotheca historica* 158, 10, vol. IV, Lipsiae 1828, s. 212.

³³ Ch. SMITH, *The Ancient and Present State of the County and City of Cork*, vol. 1, Dublin 1750, s. 266, przyp. (c).

³⁴ Por. Ch. O'CONNOR, *Dissertation on the History of Ireland*, Dublin 1766, s. 146, przyp. a; F. WARNER, *The History of Ireland from the Earliest Authentic Accounts to the Year 1171*, Dublin 1770, s. 75; G. HOLMES, *Sketches of Some of the Southern Counties of Ireland, Collected during a Tour in the Autumn, 1797. In Series of Letters*, London 1801, s. 172, przyp. *; J.S. LAW, *The Wrongs of Ireland Historically Reviewed, from the Invasion to the Present Time. A National Poem in Six Cantos*, Dublin 1831, s. 200, przyp. 5; J. D'ALTON, *Essay on the Ancient History, Religion, Learning, Arts, and Government of Ireland*, The Transactions of the Royal Irish Academy 16/1, Dublin 1830, s. 166.

³⁵ F.G. WELCKER, *Griechische Götterlehre*, 2. Bd., s. 361.

przez Augusta Meinekego (8 XII 1790-12 XII 1870): „non improbabile videri potest Elixoeam esse peninsulam Jütlandicam”³⁶.

W charakterze epilogu warto przypomnieć dwie dwudziestowieczne hipotezy. Pierwszą z nich zaprezentował w 1903 r. Friedrich Kähler (1861-1933). W jego opinii wyspa czcicieli Apollina powinna być identyfikowana bądź z jedną z wysp, bądź z jednym z półwyspów znajdujących się na wschodnich wybrzeżach Morza Kaspijskiego³⁷. Z kolei druga hipoteza sugeruje, że ojczyzną Hyperborejczyków była Kreta. Tak postrzegał tę kwestię René Vallois (11 III 1882-24 I 1962), który w 1926 r. sformułował następującą tezę: „Dans plusieurs légendes, le pays des Hyperboréens est un doublet de la Crète ou des régions situées au Sud-Est de la Grèce”³⁸. Tę tezę z pewną dozą ostrożności przytoczył w 1927 r. Charles Picard (7 VI 1883-15 XII 1965)³⁹. Za nim zaś poszedł w swej rozprawie opublikowanej w 1958 r. Hubert Gallet de Santerre (10 VI 1915-10 VI 1991)⁴⁰, o czym przypomniał trzy lata później William Merritt Sale (16 II 1899-7 I 1981)⁴¹.

Generalnie można mówić o pewnej serii wysp, które wytypowano swego czasu do odegrania roli Hekatajosowej „wyspy Hyperborejczyków”. Do nich w porządku alfabetycznym należały: Anglesey, Brytania, Grenlandia, Helgoland, Irlandia, Kreta, Nowa Ziemia, *Scandia*, Spitsbergen, *Thule* oraz wyspy na wschodnich wybrzeżach Morza Kaspijskiego. Hekatajos z Abdery pisząc o wyspie czcicieli Apollina stworzył pole do geograficznych spekulacji. Powyższe propozycje identyfikacji można podzielić na dwie grupy wysp. Do pierwszej należy Anglesey, Brytania, Helgoland, Irlandia, Kreta i *Scandia-Thule*, czyli wyspy zamieszkałe i dobrze znane. Do drugiej zaś należy Grenlandia, Nowa Ziemia i Spitsbergen, czyli niegościnnie, skute lodem terytoria, na których osadnictwo ludzkie niemal zamarło. Dychotomia ta wskazuje na dwa sposoby podejścia do tego zagadnienia. Jednym jest próba powiązania helleńskiego mitu z konkretnym, współczesnym terytorium, które nie tylko było zamieszkałe, lecz także odgrywało pewną,

³⁶ A. MEINEKE, [Komentarz], w: STEPHANUS BYZANTINUS, *Ethnicorum quae supersunt*, s. 267, przyp. 12. Por. T.P. BRIDGMAN, *Hyperboreans: Myth and History in Celtic-Hellenic Contacts*, (Studies in Classics 7), New York 2005, s. 96; M. WINIARCZYK, „O Hyperborejczykach” Hekatajosa z Abdery: stan badań (1848-2005) i próba interpretacji, „Meander” 61 (2006), nr 1-2, s. 38.

³⁷ F. KÄHLER, *Forschungen zu Pytheas' Nordlandsreisen*, Halle 1903, s. 23-24, przyp. 2.

³⁸ R. VALLOIS, *Les origines des jeux olympiques. Mythes et réalité*, „Revue des Études Anciennes” 28 (1926), N° 4, s. 308.

³⁹ Ch. PICARD, *La Crète et les légendes hyperboréennes*, „Revue Archéologique” 5° série, 25 (1927), s. 357. Por. tamże, s. 359.

⁴⁰ H. GALLET DE SANTERRE, *Délos primitive et archaïque*, (Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome 192), Paris 1958, s. 128, 145, 153, 166-171.

⁴¹ W.M. SALE, *The Hyperboreans Maidens on Delos*, „The Harvard Theological Review” 54 (1961), No. 2, s. 80, przyp. 12.

często znaczącą rolę (Brytania, Skandynawia, a w szczególności Szwecja) w nowożytnych dziejach Europy. Natomiast drugi zestaw wysp odnosi się do obszarów, które można określić mianem „martwych”: to Grenlandia, Nowa Ziemia i Spitsbergen. Te ostatnie przypominają o tym, że opowieść Hellenów o Hyperborejczykach należy do sfery mitów i nie należy doszukiwać się jej realnych odpowiedników. Ponieważ jednak pokusa inkorporacji mitu do realnie istniejącego świata była i jest zawsze bardzo silna, zatem wspomniana wcześniej dychotomia stanowi odbicie ludzkiej tęsknoty za urzeczywistnieniem marzeń o lepszym świecie.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

- AELIAN, *On the Characteristics of Animals*, vol. 2: *Books VI-XI*, with an English translation by A.F. Scholfield, (The Loeb Classical Library 448), Cambridge (Mass.)–London 1959.
- DIODORUS SICULUS, *Bibliotheca historica*, cum Laurentii Rhodomanni Cherusci interpretatione, [t. 1], Hanoviae 1604.
- DIODORUS SICULUS, *Bibliotheca historica*, ed. I. Bekker – L. Dindorf – F. Vogel, vol. 1-2, Lipsiae 1888-1890.
- HECATAEUS ABDERITA, *Fragmenta* 264, w: *Die Fragmente der griechischen Historiker*, III: *Geschichte von Staedten (Horographie und Ethnographie)*, A: *Autoren ueber verschiedene Staedte (Laender)* Nr. 262-296, hrsg. von F. Jacoby, Leiden 1964, s. 11, 4 – 64, 19.
- HECATAEUS ABDERITA, *Fragmenta* 60, w: *Die Fragmente der Vorsokratiker. Griechisch und Deutsch*, hrsg. von H. Diels, Berlin 1903, s. 480, 1 – 484, 7.
- HERODOTUS, *Historiae*, ed. A. Holder, vol. 1, Lipsiae 1886.
- PROCOPIUS CAESARIENSIS, *Opera omnia*, vol. 2: *De bellis libri V-VIII*, ed. J. Haury, Lipsiae 1905.
- STEPHANUS BYZANTINUS, *Ethnicorum quae supersunt*, ed. A. Meineke, Berolini 1849.
- STEPHANUS BYZANTIUS, *Ethnica*, vol. 2: *A – I*, ed. M. Billerbeck et A. Neumann-Hartmann, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 43/2 [Series Berolinenses], Berolini et Bostoniae 2011.

OPRACOWANIA

- BAILLY J.S., *Lettres sur l'Atlantide de Platon et sur l'ancienne histoire de l'Asie*, Londres–Paris 1779.
- BARTH Ch.K., *Teutschlands Urgeschichte*, 1. Teil, Baireuth und Hof 1818.
- BAUDRAND M.A., *Hyperborei*, w: TEGOŻ, *Geographia ordine litterarum disposita*, t. 1, Parisiis 1682, s. 495.
- BILIĆ T., *Pytheas and Hecataeus: Visions of the North in the Late Four Century B.C.*, „Greek, Roman and Byzantine Studies” 60 (2020), s. 574-593.
- BOROENIUS A., *Dissertatio academica de Scandianorum rebus maritimis*, Holmiae 1690.
- BOUILLET M.-N., *Hyperboréens*, w: TEGOŻ, *Dictionnaire classique de l'antiquité sacrée et profane*, t. 1: *A–L*, Paris 1826, s. 567.

- BRIDGMAN T.P., *Hyperboreans: Myth and History in Celtic-Hellenic Contacts*, (Studies in Classics 7), New York 2005.
- CLUVERIUS Ph., *Germaniae antiquae libri tres*, Lugduni Batavorum 1616.
- D'ALTON J., *Essay on the Ancient History, Religion, Learning, Arts, and Government of Ireland*, The Transactions of the Royal Irish Academy 16/1, Dublin 1830.
- D'ARBOIS DE JUBAINVILLE H., *Les premiers habitants de l'Europe d'après les écrivains de l'antiquité et les travaux des linguistes*, Paris 1889².
- DAVIES E., *Celtic Researches, on the Origin, Traditions & Language of the „Ancient Britons”*, London 1804.
- DINDORF L., *Annotationes interpretum ad libros I-V et XI-XIV*, w: DIODORUS SICULUS, *Bibliotheca historica*, vol. IV: *Annotationes interpretum*, Lipsiae 1828.
- FRÉRET N., *Sur la situation du pays des Hyperboréens*, w: *Histoire de l'Académie Royale des Inscriptions et Belles Lettres*, t. 18, Paris 1753, s. 192-201.
- GALLET DE SANTERRE H., *Délos primitive et archaïque*, (Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome 192), Paris 1958.
- GESNER J.M., *Praelectio II: De veterum navigationibus extra Columnas Herculis*, w: *Orphica. Cum notis H. Stephani, A.Ch. Eschenbachii, J.M. Gesneri, Th. Tyrwhitti*, rec. G. Hermannus, Lipsiae 1805, s. 640-672.
- GÖRRES J. VON, *Einleitung. Ueber den Dichtungskreis des heiligen Grales*, w: *Lohengrin, ein altdeutsches Gedicht, nach der Abschrift des Vaticanischen Manuscriptes von F. Gloekle*, hrsg. von J. Görres, Heidelberg 1813, s. I-XCIV.
- HOLMES G., *Sketches of Some of the Southern Counties of Ireland, Collected during a Tour in the Autumn, 1797. In Series of Letters*, London 1801.
- KÄHLER F., *Forschungen zu Pytheas' Nordlandsreisen*, Halle 1903.
- KARLSTROMIUS S., *De Thule veterum, et Hyperboreis dissertatio*, [Upsaliae 1673].
- KOCHANEK P., *Die Vorstellung vom Norden und der Eurozentrismus. Eine Auswertung der patristischen und mittelalterlichen Literatur*, Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz. Abteilung für Abendländische Religionsgeschichte 205, Mainz 2004.
- KOCHANEK P., *Iluzja schematów choro- i topograficznych jako baza mnemotechnicznej «portolany» w starożytności*, w: *Tworzenie iluzji społecznych. Wiedza w sferze publicznej*, red. J. Szymczyk, M. Zemło, A. Jabłoński, (Studia nad Wiedzą 5), Lublin 2012, s. 73-126.
- LAW J.S., *The Wrongs of Ireland Historically Reviewed, from the Invasion to the Present Time. A National Poem in Six Cantos*, Dublin 1831.
- LETRONNE J.A., *Opinions populaires et scientifiques des Grecs sur la route oblique du soleil*, „Journal des Savants” 1839, s. 129-146.
- LUNDIUS C., *Zamolxis primus Getarum legislator*, Upsaliae 1687.
- MAGNVS J., *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus*, Romae 1554.
- MANNERT K., *Geographie der Griechen und Römer*, Teil 4: *Der Norden der Erde von Weichsel bis nach China*, Nürnberg 1795.
- O'CONNOR Ch., *Dissertation on the History of Ireland*, Dublin 1766.

- PELLOUTIER S., *Histoire des Celtes, et particulièrement des Gaulois et des Germains, depuis les tems fabuleux jusqu'à la prise de Rome par les Gaulois*, La Haye 1740.
- PICARD Ch., *La Crète et les légendes hyperboréennes*, „Revue Archéologique” 5e série, 25 (1927), s. 349-360.
- PICTET A., *Du culte des Cabires chez les anciens Irlandais*, Genève–Paris 1824.
- RADLOF J.G., *Neue Untersuchungen des Keltenthumes zur Aufhellung der Urgeschichte der Teutschen*, Bonn 1822.
- REINACH S., *Les Hyperboréens*, „Revue Celtique” 12 (1891), s. 163-166.
- RENNELL J., *The Geographical System of Herodotus, Examined and Explained, by a Comparison with those of other Ancient Authors, and with Modern Geography*, London 1800.
- RHYZELIUS P.O., Σχεδιάσμα historicum probans Scandinaviam verè fuisse dictam vaginam gentium, Holmiae 1728.
- ROWLANDS H., *Mona Antiqua Restaurata: An Archaeological Discourse on the Antiquities, Natural and Historical, of the Isle of Anglesey, the Ancient Seat of the British Druids*, London 1766².
- RUDBECKIUS O., *Atlantida eller Manheim dedan Japhety afkomne / Atlantica sive Manheim, vera Japheti posterorum sedes et patria*, [vol. 1], Upsalae 1679.
- SALE W.M., *The Hyperborean Maidens on Delos*, „The Harvard Theological Review” 54 (1961), No. 2, s. 75-89.
- SANDIN P., *Scythia or Elysium? The Land of the Hyperboreans in Early Greek Literature*, w: *Visions of the North in Premodern Europe*, ed. by D. Jørgensen and V. Langum, (Cursor Mundi 31), Turnhout 2018, s. 13-39.
- SCHUBART J.H.Ch., *De Hyperboreis, commentatio inauguralis*, Marburgi 1825.
- SCHUCHHARDT C., [Stonehenge (bei Salisbury) in seinen Beziehungen zum Süden], „Archäologische Anzeiger. Beiblatt zum Jahrbuch des kaiserlich deutschen Archäologischen Instituts” 27 (1912), nr 1, szp. 40-43.
- SCHUCHHARDT C., *Stonehenge*, „Prähistorische Zeitschrift” 2 (1900), nr 4, s. 292-340.
- SIEGLIN W., *Entdeckungsgeschichte von England im Altertum*, w: *Verhandlungen des Siebenten Internationalen Geographen-Kongresses, Berlin 1899*, 2. Theil, Berlin–London–Paris 1901, s. 845-876.
- SMITH Ch., *The Ancient and Present State of the County and City of Cork*, vol. 1, Dublin 1750.
- SPANHEMIUS E., *Observationes in Hymnum in Delum*, w: TEGOŹ, *In Callimachi hymnos observationes*, Ultrajecti 1697, s. 316-525.
- SPENER J.C., *Notitia Germaniae antiquae ab ortu reipublicae ad regnorum germanicorum in romanis provinciis stabilimenta*, Halae Magdeburgicae 1717.
- TORFAEUS Th., *Historia rerum Norvegicarum*, t. 1: *Res gentis ante monarchiam institutam gestas*, Hafniae 1711.
- VALLOIS R., *Les origines des jeux olympiques. Mythes et réalité*, „Revue des Études Anciennes” 28 (1926), No. 4, s. 305-322.
- VÖLCKER K.H.W., *Mythische Geographie der Griechen und Römer*, Theil 1: *Ueber die Wanderungen der Jo in des Aeschylus gefesseltem Prometheus und die damit zusammenhängenden mythisch-geographischen Gegenstände*, Leipzig 1832.

- VOSS J.H., *Alte Weltkunde*, „Jenaische Allgemeine Literaturzeitung” 1 (1804), nr 2, s. I-XXXIV (= TEGOŻ, *Kritische Blätter nebst geographischen Abhandlungen*, 2. Bd., Stuttgart 1828, s. 245-426).
- WARNER F., *The History of Ireland from the Earliest Authentic Accounts to the Year 1171*, Dublin 1770.
- WELCKER F.G., *Griechische Götterlehre*, 2. Bd., Göttingen 1859.
- WESSELINGIUS P., *Notae*, w: DIODORUS SICULUS, *Bibliothecae historicae libri qui supersunt*, interpretate L. Rhodmano. Ad fidem mss. recensuit P. Wesselingius, t. 1, Amstelodami 1745.
- WINIARCZYK M., „*O Hyperborejczykach*” *Hekatajosa z Abdery: stan badań (1848-2005) i próba interpretacji*, „Meander” 61 (2006), nr 1-2, s. 29-55.

„ISLAND OF THE HYPERBOREANS“ BY HECATAEUS OF ABDERA
– THE MOST IMPORTANT PROPOSALS FOR ITS IDENTIFICATION
BETWEEN THE 16TH AND 20TH CENTURIES

Abstract. The article presents a series of proposals for identifying the „island of the Hyperboreans“ of Hecataeus of Abdera with specific islands. This series begins with Johannes Magnus (1554) and ends with René Vallois (1926). At this time, it was proposed to associate the term „Hyperborean island“ (= *Elixoia*) with several known islands or areas then considered to be islands. J. Magnus considered his homeland to be the „island of the Hyperboreans“, which, following Procopius of Caesarea, he also called *Scandia-Thule* (1554). Lorenz Rhodomann (1604) wanted to see England as this island. Philipp Clüver identified it with the Novaya Zemlya (1616). In turn, Henry Rowlands (1723) pointed very carefully to the island of Anglesey, called *Mona* by the Romans. In 1740, Simon Pelloutier argued for either Greenland or Novaya Zemlya. Peter Wesseling (1745) pointed to Britain or Ireland. Jean Sylvain Bailly (1779) proposed three potential synonyms for the „Hyperborean islands“: Greenland, Novaya Zemlya and Spitsberg. In 1859, Friedrich Gottlieb Welcker pointed to Heligoland. In 1903, Friedrich Kähler suggested that the islands of Apollo worshipers should be located on one of the islands off the eastern coast of the Caspian Sea. Finally, in 1926, René Vallois was willing to locate the Hyperborean headquarters in Crete. Four identifications were particularly popular: *Scandia-Thule* (1554), England/Britain (1604), Novaya Zemlya (1616), and Ireland (1745).

Keywords: Anglesey (*Mona*); Britain; Greenland; Heligoland; Ireland; Crete; Novaya Zemlya; *Scandia*; Spitsberg; *Thule* and the islands on the eastern shores of the Caspian Sea